

УДК 811.161.3'373.421'367

Сінанімія сінтаксічных адзінак

Н.П. ЦІМАШЭНКА

Аўтар даследуе семантычны бок словазлучэння і сказа, разглядае з'яву сінаніміі на сінтаксічным узроўні.

Ключавыя словы: семантыка, сінтаксіс, сінанімія, словазлучэнне, сказ, моўная трансфармацыя.

The author studies the semantic side of the word combination and sentence, observes the phenomenon of synonymy on the syntactic level.

Keywords: semantics, syntax, synonymy, word combination, sentence, language transformation.

Сінанімія, пад якой разумеюць з'яву падабенства слоў па значэнні пры розным іх гучанні, як правіла, разглядаецца ў межах такога раздзела мовазнаўства, як лексікалогія. Аднак сінонімамі могуць быць не толькі словы, але і словазлучэнні, нават сказы – як простыя, так і складаныя. Таму з'яву сінаніміі правамерна разглядаць і на сінтаксічным узроўні. У дадзеным артыкуле мы будзем аналізаваць словазлучэнні і сказы, якія ўступаюць паміж сабой у сінанімічныя адносіны, г. зн. сінтаксічныя канструкцыі, што маюць падобную семантыку.

На ўзроўні словазлучэння сінанімія прадстаўлена дастаткова выразна. Сярод семантычных адносін, што ўзнікаюць паміж кампанентамі словазлучэнняў, найбольш частотнымі з'яўляюцца атрыбутыўныя, прыналежныя (адносіны прыналежнасці), аб'ектныя і розныя віды акалічнасных. Так, атрыбутыўныя адносіны і адносіны прыналежнасці характэрныя, як правіла, для словазлучэнняў, у якіх від сувязі – дапасаванне: *студэнцкі білет, франтавое жыццё, залатыя завушніцы, зязюліна кукаванне, птушыны спеў, карычнева-зялёны колер*. Аднак нярэдка гэты тып семантычных адносін можна сустрэць і сярод словазлучэнняў, дзе кампаненты звязаны пры дапамозе кіравання і прымыкання: *білет студэнта, жыццё на фронце, завушніцы з золата, кукаванне зязюлі, спеў птушак, колер хакі, жаданне да вучобы, жаданне вучыцца*. Таму гэтыя словазлучэнні можна згрупаваць у сінанімічныя пары:

студэнцкі білет – білет студэнта;
франтавое жыццё – жыццё на фронце;
залатыя завушніцы – завушніцы з золата;
зязюліна кукаванне – кукаванне зязюлі;
птушыны спеў – спеў птушак;
карычнева-зялёны колер – колер хакі;
жаданне да вучобы – жаданне вучыцца.

Што тычыцца аб'ектных адносін, то яны выражаюцца толькі пры дапамозе кіравання, і таму не могуць уступаць у сінанімічныя адносіны. Акалічнасныя адносіны выражаюцца ў словазлучэннях пры дапамозе кіравання і прымыкання:

ісці з песняй – ісці спяваючы;
працаваць з ахвотай – працаваць ахвотна;
з'явілася пад рانیцу – з'явілася рانیцай.

Аднак сінанімічных пар такога тыпу сустракаецца няшмат.

На ўзроўні простага сказа сінанімія шырока прадстаўлена пры разглядзе дзвюх парознаму аформленых сінтаксічных канструкцый – двухсастаўнага і аднасастаўнага сказаў. Асабліва яркая гэта з'ява выяўляецца, калі супастаўляць двухсастаўныя сказы з аднасастаўнымі пэўна-асабовымі і безасабовымі. Вядома, што ў аднасастаўных пэўна-асабовых сказах галоўны член выражаецца дзеясловам, які абазначае дзеянне пэўнай асобы. Сказы такога тыпу можна без цяжкасцей трансфармаваць у двухсастаўныя, дзе дзейнік будзе выражаны асабовым займеннікам:

Люблю наш край – старонку гэту... (К. Буйло) – Я люблю наш край – старонку гэту...;

Толькі ў сэрцы трывожным пачую / За краіну радзімую жах... (М. Багдановіч) – Толькі ў сэрцы трывожным я пачую за краіну радзімую жах...

І наадварот, двухсастаўныя сказы з дзейнікам-асабовым займеннікам і выказнікам, выражаным дзеясловам абвеснага ладу цяперашняга і будучага часу або загаднага ладу, можна суаднесці з аднасастаўнымі пэўна-асабовымі сказамі:

Ты прабач. Ты прымі свайго сына, / За Цябе яму ўмерці дазволь!.. (М. Багдановіч) – Прабач. Прымі свайго сына, за Цябе яму ўмерці дазволь!..;

Ты пакліч мяне... (Я. Янішчыц) – Пакліч мяне.

Такім чынам, гэтыя групы сказаў можна разглядаць як сінанімічныя сінтаксічныя канструкцыі. Аднак трэба адзначыць, што ў аднасастаўных сказах, у адрозненне ад блізкіх да іх па значэнні двухсастаўных, увага засяроджваецца, як правіла, на дзеянні, а не на яго ўтваральніку.

Пры разглядзе аднасастаўных безасабовых сказаў, дзе ёсць дапаўненне (радзей – акалічнасць) ва ўскосным склоне, выражанае асабовым займеннікам або назоўнікам, можна заўважыць, што іх няцяжка перабудаваць у двухсастаўныя сказы. Пры такой трансфармацыі дапаўненне становіцца дзейнікам, выражаным займеннікам або назоўнікам:

Зноў над роднай зямлёй вее водарам хмельным, вясновым (Н. Гілевіч) – Зноў над роднай зямлёй вее хмельны, вясновы водар;

Пра гэта ўжо напісана ў газетах (І. Навуменка) – Пра гэта ўжо пісалі газеты;

Праз некалькі гадоў мне зноў давялося наведаць той далёкі куточак Палесся (У. Краўчанка) – Праз некалькі гадоў я зноў змог наведаць той далёкі куточак Палесся;

Яму зноў захацелася пахадзіць па знаёмых ціхіх вуліцах, пабыць у горадзе сваёй маладосці – Вільні (А. Бялёвіч) – Ён зноў захацеў пахадзіць па знаёмых ціхіх вуліцах, пабыць у горадзе сваёй маладосці – Вільні;

Мне да мамачкі захацелася – Я да мамачкі захацела.

Блізкімі па сэнсе можна разглядаць простыя ўскладненыя сказы, дзе выражаецца дадатковая сітуацыя пры дапамозе адасобленых ці аднародных членаў, і складаныя сказы. Для ўскладненых сказаў характэрна такая з’ява, як паўпрэдыкатыўнасць, пад якой разумеюць выражэнне дадатковай сітуацыі пра падзею, што перадаецца ў сказе і з’яўляецца не такой важнай, яна дапаўняльная. Паўпрэдыкатыўная канструкцыя выражае інфармацыю скрытна. Найбольш частотнымі з’яўляюцца простыя сказы з адасобленай акалічнасцю ці азначэннем. Такія сказы можна перабудаваць у складаназалежныя, дзе дадатковая сітуацыя будзе выражацца ў даданай частцы (адасобленая акалічнасць = даданая акалічнасная частка, адасобленае азначэнне = даданая азначальная частка):

І Васіль згодна ківаў галавою, усміхаючыся Марыне, яе гаворцы, сваім думкам (М. Стральцоў) – І Васіль згодна ківаў галавою, калі ўсміхаўся Марыне, яе гаворцы, сваім думкам;

Неяк у нядзелю, пад вечар, гуляючы ў парку, я выпадкова сустрэў вядомых людзей, у прыватнасці Цішку Гартнага і Змітрака Чарнушэвіча (М. Лынькоў) – Неяк у нядзелю, пад вечар, калі гуляў у парку, я выпадкова сустрэў вядомых людзей, у прыватнасці Цішку Гартнага і Змітрака Чарнушэвіча;

Букет ружова-сініх кветак заўсёды стаяў на стале, засланым чырвоным абрусам (І. Навуменка) – Букет ружова-сініх кветак заўсёды стаяў на стале, які быў засланы чырвоным абрусам;

І вось ужо калона мінала гэты невялікі хутарок, дрымучым лесам сланечніку прыціснуты к дарозе (В. Дайліда) – І вось ужо калона мінала гэты невялікі хутарок, які быў прыціснуты к дарозе дрымучым лесам сланечніку.

На думку Л.І. Бурака, “адасабленне магчыма толькі тады, калі ў мэтах камунікацыі паўляецца магчымасць у дадатковым ускладненні і ўзмацненні сэнсавай важнасці адпаведнага кампанента сярод астатніх кампанентаў, якія ўваходзяць у структуру сказа” [1, с. 160]. Гэта

дае падставу сцвярджаць, што адасабленне звычайна ўжываецца для выражэння “дадатковага новага” ў межах аднаго сказа.

Ёсць выпадкі, калі фармальна простыя сказы сваім значэннем набліжаюцца да складаных. Некаторыя даследчыкі (В.А. Белашапкава, І.К. Кучарэнка і інш.) сцвярджаюць, што аднародныя галоўныя члены (асабліва выказнікі) істотна змяняюць структуру сказа, у выніку чаго сказ павінен кваліфікавацца як складаназлучаны. У тых выпадках, калі развітыя выказнікі займаюць у сказе дыстантную пазіцыю, яны часта збліжаюцца з няпоўнымі прэдыкатыўнымі часткамі складаназлучанага сказа:

Мсціслаў паклаў пасму валасоў у медальён, а медальён схаваў пад сарочку (У. Караткевіч) – *Мсціслаў паклаў пасму валасоў у медальён¹, а медальён ён схаваў пад сарочку².*

Асабліва цяжкае размежаванне аднастаўных сказаў з аднароднымі галоўнымі членамі і складаназлучаных сказаў, у якіх аднастаўнымі з’яўляюцца прэдыкатыўныя часткі. Галоўныя члены аднастаўнага сказа фармальна незалежныя, у іх няма магчымасці падпарадкавацца агульнаму члену. Праўда, яны могуць падпарадкавацца агульным для іх члену, у якасці якога звычайна ўжываюцца дэтэрмінаванае дапаўненне або дэтэрмінаваная акалічнасць:

Панаса арыштавалі і пасадзілі ў астрог (Я. Колас) – *Панаса арыштавалі¹ і пасадзілі яго ў астрог²;*

У лесе было холадна і няўтульна (К. Чорны) – *Холадна¹ і няўтульна².*

Блізкасць такіх пабудов да складаназлучаных сказаў дае падставу разглядаць іх як пераходную з’яву паміж простымі і складанымі сказамі, а самі сказы – як сінтаксічныя сінонімы.

Акрамя таго, да канструкцый пераходнага тыпу адносяцца і сказы са злучнікамі *каб*, пры дапамозе якога ўводзіцца інфінітыўная канструкцыя, якая звычайна разглядаецца як даданая частка мэты. Аднак такія сказы лёгка трансфармуюцца ў простыя няўскладненыя сказы з акалічнасцю мэты, выражанай інфінітыўнай канструкцыяй:

Ён забег, каб развітацца – *Ён забег развітацца;*

Студэнты прыехалі, каб даведацца пра расклад заняткаў на тыдзень – *Студэнты прыехалі даведацца пра расклад заняткаў на тыдзень.*

На ўзроўні складанага сказа з’ява сінтаксічнай сінаніміі таксама прадстаўлена. У беларускай мове магчымы сказы, у якіх тып фармальнага сродка сувязі (злучніка) не адпавядае характару сэнсавых адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі: *Узыхдзе сонца – і ўсё жывое пачне славіць новы дзень* (Я. Колас). *Калі на дарозе было яшчэ відна, то пад ельнікам ужо гусціўся змрок* (К. Чорны). *Калі вярнулася маці, мне стала лепш*. У лінгвістычнай літаратуры першы з прыведзеных сказаў разглядаецца як складаназлучаны, а два апошнія сказы – як складаназалежныя. Аднак неадпаведнасць злучнікаў і сэнсавых адносін у такіх сказах дае падставу разглядаць іх як пераходную з’яву паміж складаназлучанымі і складаназалежнымі сказамі. Параўн.: *Калі ўзыхдзе сонца, усё жывое пачне славіць новы дзень. На дарозе было яшчэ відна, а пад ельнікам ужо гусціўся змрок. Вярнулася маці, і мне стала лепш.*

У якасці сінанімічных пар могуць выступаць бяззлучнікавыя складаныя сказы са складаназалежнымі або складаназлучанымі канструкцыямі. Неабходна заўважыць, што да сярэдзіны ХХ ст. складаныя бяззлучнікавыя сказы разглядаліся ў межах складаназлучаных або складаназалежных сказаў. Яны размяркоўваліся паміж складаназлучанымі або складаназалежнымі ў залежнасці ад таго, пад які тып злучнікавага сказа можна было падвесці бяззлучнікавую канструкцыю. На сённяшнім этапе развіцця лінгвістыкі бяззлучнікавыя складаныя сказы – гэта самастойны тып складанага сказа, але яго трансфармацыя ў складаназлучаны ці складаназалежны дае падставы для развіцця сінтаксічнай сінаніміі:

Вучаць, выхоўваюць не падручнікі, не методыкі – *вучыць, выхоўвае настаўнік* (В. Вітка) – *Вучаць, выхоўваюць не падручнікі, не методыкі, а вучыць, выхоўвае настаўнік;*

Мінулася поле, пачынаўся рэдкі лясок (І. Мележ) – *Мінулася поле, і пачынаўся рэдкі лясок;*

Я верыў: без цябе не засумую (Г. Бураўкін) – *Я верыў, што без цябе не засумую;*

Пабегчы і адарваць гурок мы не асмельваліся: баяліся дзеда (Б. Сачанка) – *Пабегчы і адарваць гурок мы не асмельваліся, таму што (бо) баяліся дзеда.*

Акрамя таго, у мове сустракаюцца бяззлучнікавыя канструкцыі, дзе магчыма двайная трансфармацыя – і ў складаназлучаны, і ў складаназалежны сказы адначасова:

Вернецца бацька – будзем вырашаць гэта пытанне – Вернецца бацька – і будзем вырашаць гэта пытанне – Калі вернецца бацька, будзем вырашаць гэта пытанне.

Такім чынам, у беларускай мове развіццю сінтаксічнай сінаніміі садзейнічаюць наступныя тыпы моўных трансфармацый:

- 1) замена віду сінтаксічнай сувязі на ўзроўні словазлучэння;
- 2) замена простага двухсастаўнага сказа на просты аднасастаўны сказ і наадварот;
- 3) замена простага ўскладненага сказа на складаны сказ і наадварот;
- 4) замена складаназалежнага сказа на складаназлучаны сказ і наадварот;
- 5) замена бяззлучнікавага складанага сказа на складаназалежны або на складаназлучаны сказы і наадварот.

Выбар той ці іншай сінтаксічнай канструкцыі абумоўлены ўмовамі камунікацыі (сферай выказвання, мэтай паведамлення, а таксама сітуацыяй маўлення). А наяўнасць такой колькасці сінанімічных трансфармацый сінтаксічных адзінак робіць наша маўленне больш яскравым і выразным і дазваляе пазбягаць аднатыповых канструкцый у мове.

Літаратура

1. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова : Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 320 с.

Гомельскі дзяржаўны
універсітэт ім. Ф. Скарыны

Поступило 17.01.13